

ТАҚРИЗ

ба диссертатсияи Шамсов Ҷ.И. дар мавзӯи: «Ташаккул ва рушди бозори минтақавии шир (дар мисоли вилояти Хатлон» барои дарёфти дараҷаи доктор PhD аз рӯи ихтисоси 6D050600 - Иқтисодиёт (6D050606 - Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ) пешниҳод карда шудааст.

Дар даврони муосир вазифаҳои мансуб ба истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти ширӣ аҳамияти аввалиндараҷаро касб менамояд. Паст гардидани истеҳсоли шир ва кам шудани иқтидори корхонаҳои коркарди соҳа боиси зиёд шудани воридоти маҳсулоти ширӣ ба кишвар гардида, ин раванд на танҳо ба иқтисодиёти кишоварзӣ, балки ба амнияти озуқаворӣ кишвар низ таъсири манфӣ мерасонад. Барои рафъи воридоти маҳсулоти ширӣ аз хориҷи кишвар бояд ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти ширӣ дар дохили кишвар вусъат бахшида шавад.

Аз таҳлили раванди ин соҳа бармеояд, ки ҳоло дар бисёр минтақаҳои кишвар коҳиши истеҳсоли ширӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ ба назар расида, баръакси он, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ширӣ дар хонаводаҳо мушоҳида мешавад ва ин омил боиси рафъи натавонӣ мушкилоти худтаъминкунӣ бо маҳсулоти ширӣ дар оилаҳо, балки фурӯши изофа дар бозорҳои маҳаллӣ мегардад. Талоши одамон барои "зиндагӣ кардан" дар шароити муосири иқтисодӣ на танҳо ба баланд бардоштани сатҳи худтаъминкунии аҳоли бо маҳсулоти ширӣ, балки тавассути ғанӣ гардонидани бучети оилаҳои деҳот мушкилиҳои иҷтимоии онҳоро аз байн мебарад.

Муайян намудани омилҳои ниғаҳдорандаи ҳаҷми талабот ва тақлифот оид ба шир, ки он фаъолияти субъектҳои бозори минтақавии ширро маҳдуд менамояд, имкони бозгӯии самти рушди бозорро фароҳам меорад. Мубрамияти мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар

чараёни такмил додани механизми фаъолияти бозори минтақавии шир бо дарназардошти эҳтиёҷоти аҳолии минтақаҳо бештар аён мегардад.

Масъалаи танзими давлатии равандҳои иқтисодии соҳаи кишоварзӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ, восита ва усулҳои ин танзимнамоӣ, инчунин самаранокии онҳо дар асарҳои олимони хориҷӣ Цейнс Кейнс, М.Фридман, инчунин муҳаққиқони рус А.И. Алтухов, В.Р. Боев Г.Г. Гумеров, В.А. Добринин, М.Л. Лишанский, В.В. Милосердов, Н.М. Морозов, Л.С. Усова, И.Г. Ушачев, А.А. Шутков ва дигарон ба назар мерасад.

Баъди ба иқтисоди бозаргонӣ гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи танзими бозори озуқаворӣ ба яке аз масъалаҳои муҳимтарин илми кишоварзӣ табдил ёфт. Дар Тоҷикистон ҷанбаҳои гуногуни ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ дар асарҳои олимон, аз қабили Р.К.Раҳимов, И.С. Ашуров, Н.И.Амиров, И.А.Асроров, Н.К.Қаюмов, Ҳ.Г.Ғафуров, А.А.Мадаминов, Р.Р.Қудратов, Ҷ.С.Пириев, С.Ҷ.Комилов, Д.У.Урақов, Ҳ.У.Умаров, Қ.Қ.Давлатов, Т.Б.Ғаниев, Ҷ.Ҳ.Тағоев, И.Ҳ.Самандаров, О.А. Раҳимов, Х.А. Муллоев, М.Х. Холназаров ва дигарон баррасӣ шудааст.

Аммо, дар таҳқиқотҳои қаблӣ масъалаҳои танзим тамоми комплекси агросаноатиро фаро гирифта, ҷанбаҳои озуқаворӣ ва минтақавии онҳо ба таври амалӣ баррасӣ нашудаанд. Инчунин, иқтидори минтақаҳои алоҳида дар истеҳсоли гӯшт ва маҳсулоти ширӣ бо дарназардошти имкониятҳои таъминоти инфрасохтор, рушди низоми мантиқӣ, мавҷудияти захираи озуқаворӣ, муҷахҳазгардонии сеҳҳои коркард бо технологияи муосир ва ғайра, ки дар маҷмӯъ афзалиятҳои татбиқи концепсияи ташаккули самт ва дараҷҳои онро муайян мекунанд, дар мисоли вилояти хатлон бар асоси истифодаи самаранокии фишангҳои танзими давлатии рушди зеркомплекси гӯшт ва шир амалан омӯхта нашудааст. Ҳамин тавр, масъалаи ба таври

кофӣ омӯхтанашуда, ки бидуни ҳалли онҳо амнияти озуқавории кишвар имконнопазир аст, ташаккул ва рушди бозорҳои минтақавии маҳсулоти гӯштиву ширӣ, инчунин рушди механизмҳои иқтисодии таъсири давлат ба ин бозорҳо ба ҳисоб меравад.

Ҳадафи таҳқиқот. Омӯзиши қонуниятҳои асосӣ, хусусият ва шароити фаъолияти рушди бозори шир дар минтақа, дар ин асос роҳандозӣ намудани муносибатҳои зарурӣ барои ташкили механизми муносиби бозории он мебошад.

Масъалаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ҳадаф дар диссертатсия мо масъалаҳои асосии зеринро муқаррар намудаем:

- муайян кардани хусусиятҳои бозори шири минтақавӣ дар асоси омӯзиши муқаррароти назариявӣ, шартҳо, омилҳо ва хусусиятҳои ташаккули он, пурра намудани таҷрибаи пешқадам дар ташкили ин бозор;

- омӯхтани самтҳои асосии таҳқиқоти олимони ватанию хориҷӣ оид ба ташаккул ва рушди бозори шир;

- омӯхтани хусусиятҳои ташаккули талаботу пешниҳодот оид ба бозори шир дар минтақа, шароити иқтисодии фаъолияти субъектҳои бозори минтақавии шир;

- омӯхтани шарту шароитҳои ташкиливу иқтисодӣ ва институтсионалии фаъолияти бозори минтақавии шир;

- таҳлили вазъи истеҳсоли шир, коркард ва фурӯши маҳсулоти ширӣ дар минтақаи таҳқиқшаванда;

- пешниҳоди самтҳои асосии дастгирии давлатӣ ва омилҳои минтақавӣ барои баланд бардоштани самаранокии бозори минтақавии шир.

Интишори натиҷаҳои диссертатсия. Вобаста ба мавзӯи диссертатсия аз ҷониби муалиф 9 мақола дар ҳаҷми умумии 5,1 ҷузъи чопӣ таҳия шудаанд, ки аз онҳо 7 мақолааш дар маҷаллаҳои

тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия мебошанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Сохтори диссертатсия дар асоси мақсаду вазифаҳои дар он гузошташуда муайян карда шудаанд. Диссертатсионӣ аз муқаддима, се боб, 9 зербоб, хулосаву пешниҳодот, рӯйхати адабиёти истифодашуда бо фарогирии 213 номгӯй, 27 ҷадвал, 15 нақша ва 4 диаграмма иборат буда, дар ҳаҷми 185 саҳифаи ҷопӣ ҷамъбаст гардидааст.

III. Қисмҳои асосии таҳқиқот

Дар муқаддима мубрам будани мавзӯи диссертатсия асоснок гардида, сатҳи таҳқиқи кор, объект, мавзӯъ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, асосҳои методологӣ, назариявӣ, заминаҳои меъёрӣ, навгониҳои илмӣ ва нуқтаҳои илмии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назарӣ ва амалии диссертатсия муайян карда шудааст, ҳамзамон тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот ва сохтори диссертатсия пешбинӣ гардидааст.

Боби аввал таҳти унвони "Асосҳои назариявии ташаккул ва рушди бозори минтақавии шир" ба омӯзиши асосҳои иқтисодии омилҳои ташаккул ва рушди бозори шир бахшида шуда, дар ин маврид таҳқиқи таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи олам дар ташкили бозори шир ва инфрасохтори он мавриди таваҷҷуҳи хосса қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки Ташаккули бомуваффақияти бозори шир дар минтақа аз бисёр ҷиҳат ба фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ дар рушду нумуи муҳити рақобат барои истеҳсоли маҳсулоти ширӣ вобаста аст. Афзоиши истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ яке аз шартҳои асосии кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ, азхудкунии истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот ва ҷустуҷӯи роҳҳои дигари баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мебошад. Бо вучуди ин, бисёр

корхонаҳои коркарди шир барои фаъолияти устувори худ сармояи кофӣ надоранд. Аз ин рӯ, барои рақобати устувор дар бозор корхонаҳои ширӣ ба дастгирии бевоситаи давлатӣ дар шакли субсидия ва чубронпулӣ ниёз доранд.

Ислоҳоти иқтисодии солҳои 90-уми асри гузашта боиси дигаргуншавии муносибатҳои иқтисодӣ ва саноатӣ гардида, он шароити ташаккули бозори минтақавии ширро низ тағйир дод. Дар айни замон ташаккули он ба омилҳои зерин вобастагии зиҷ дорад:

– паст шудани талаботи пардохтпазирии қисми зиёди аҳоли;

– афзоиши воридоти маҳсулоти ширӣ;

– пастравии нархи харид ва боло рафтани нархи маҳсулоти ниҳой (паст шудани даромаднокии истеҳсоли шир дар корхонаҳои кишоварзӣ);

– кам шудани пешниҳоди маҳсулоти ширӣ аз истеҳсолкунандагони ватанӣ аз сабаби коҳиш ёфтани истеҳсоли ашёи ширӣ;

– рушди нокифояи инфрасохтори бозор;

Дар боби дуввум – «Омӯзиши раванди рушди бозори шир ва хусусиятҳои зухуроти он дар минтақа» тамоюлҳои рушди бозори шир, шароити ташкиливу иқтисодӣ ва институтсионалии он, инчунин таҳлили ҳолати кунунӣ ва самаранокии иқтисодии истеҳсол ва коркарди шир ба таври ҳамаҷониба таҳқиқ шудаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки аз соли 2014 то соли 2019 истеҳсоли умумии шир дар минтақа 22,2% афзоиш ёфтааст, ки ин ба зиёд шудани саршумори чорвои калони шохдор (модаговҳо) вобаста аст. Дар вилояти Хатлон дар ин муддат саршумори чорвои калони шохдор дар корхонаҳои кишоварзӣ 14,7% зиёд шудааст. Соли 2019 нисбат ба соли 2014 шумораи чорво (модагов) дар ҳамаи навъи хоҷагиҳо 65,2 ҳазор сар зиёд шуд (ниг. ба чадвали 2.1.2).

Чуноне, ки диссертант қайд менамояд саршумори модаговҳо дар вилояти Хатлон бештар дар ноҳияҳои Ёвон 50260 сар, Кӯшонӣён 38942 сар, Дангара 32407 сар, Ҷалололидини Балхӣ 31762 сар, Кубодиён 27841 сар, ва ноҳияи Панҷ бошад 24839 сар. чорво мавҷуд мебошад. Саршумори модаговҳо аз рӯи хоҷагиҳои ҷамъиятӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои аҳоли дар солҳои 2018-2019 бошад дар ҷадвали №2.1.3. бо пуррагӣ нишон дода шудааст.

Таҳлили ҷадвали 2.1.3. нишон дод, ки шумораи бештари модаговҳо дар хоҷагиҳои аҳоли дида мешаванд. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои ҷамъиятӣ нисбатан камтар ба ҷашм мераснд. Дар маҷмӯъ соли 2019 нисбат ба соли 2018 саршумори модаговҳо 4302 сар чорво зиёд гардидааст. Яъне дар соли 2018 саршумори модаговҳо 499666 сарро ташкил дода бошад дар соли 2019 ин шумора ба 503968 сар расидааст.

Дар давраи муқоисашаванда коҳишёбии аз ҳама зиёди саршумори модаговҳо дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ба мушоҳида мерасад (4%). Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ саршумори модаговҳо 15% кам шуда, дар хоҷагиҳои аҳоли бошад 100 % зиёд шудааст.

Боби сеюм – "Самтҳои асосии тақмили ҷобачогузории истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақаҳои алоҳида" ба тадқиқи самтҳои асосии дастгирии давлатии коркарди маҳсулоти ширӣ дар зерсистемаи озукавории минтақа, баланд бардоштани самаранокии он, инчунин бозгӯии хусусиятҳои минтақавии ҷобачогузории истеҳсоли шир бахшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки дар давраи муосир саноати ширӣ марҳилаи душвори ташаккули худро аз сар мегузаронад. Робитаҳои қаблан барқароршудаи истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва иқтисодӣ то андозае аз байн бурда шуданд. Низоми шартномавии муносибатҳо дар миёни хоҷагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои коркарди шир ниёз ба тақмил дошта, самароникии худро аз даст дода истодааст.

Афзоиши қарзҳои корхонаҳои коркард аз истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, коҳиш ёфтани воридшавии ашёи хоми коркард боиси коҳишёбии иқтидори истехсолӣ, афзоиши бекорӣ, вазъи ногувори иҷтимоӣ мегардад.

Имрӯзҳо якҷанд самти ҳамкориҳои байни истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва коркардкунандагони ашёи хом мавҷуданд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар як қатор ҳолатҳо муносибатҳои мавҷудаи истехсолӣ ва иқтисодиро бо ислоҳоти муайян метавон нигоҳ дошт. Аммо, ҳеҷ зарурате барои эҷоди шаклҳои нави муносибатҳо миёни хоҷагиҳои деҳқонӣ ва истехсолгарони ширӣ вучуд надорад.

Аз таҳлили ҳамҷонибаи соҳаи мазкур бармеояд, ки дар танзими муносибатҳои корхонаҳои ширӣ ва истехсолгарони онҳо ба инобат гирифтани шаклҳои зерин муҳим ба ҳисоб мераванд:

- ташкили нуқтаҳои қабул, коркард ва фурӯши маҳсулоти ширӣ;
- низоми қарордодҳо байни истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, корхонаҳои коркарди шир ва шабакаи савдо;
- ташкили фаъолияти кишоварзӣ дар истехсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти ширӣ.

Дар вилояти Хатлон 39 корхонаҳои хурду калони коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ мавҷуд мебошад, ки аксари онҳо дар солҳои охир бунёд карда шудаанд. Фаъолиятҳои корхонаҳои коркарди маҳсулоти дохилихоҷагиро дар он ҳолат самаранок метавон шумурд, ки онҳо миқдори зиёди маҳсулот дошта бошанд, талаботи баланди истеъмолкунандагонро ба маҳсулот (ба монанди корхонаҳои калони саноати «шири Саодат») қонеъ гардонанд.

Барои боз ҳам бехтар намудани хариди шир ва васеъ кардани минтақаи ашёи хом ба корхонаҳо лозим аст, ки як қатор чораҳои таҳия намоянд, аз ҷумла: такмил додани муносибатҳо дар асоси

таъсири ҳамбастагӣ ва ҳамкориҳои субъектҳои хоҷагидорӣ, танзими нархҳои барои ҳар ду ҷониб муфид; ташкили минтақаҳои оптималии ашёи хом барои корхонаи коркарди шир; такмил додани муносибатҳои шартномавӣ; ҳавасманд кардани хоҷагиҳои деҳқонӣ дар рушди чорвои ширдеҳ ва афзоиши ҳаҷми таъминоти шир, афзоиши бозорёбии шир ва баланд бардоштани сифати он.

Дар хулоса ва пешниҳоди рисолаи илмӣ бошад, натиҷаҳои асосии таҳқиқоти илмӣ аз тарафи муаллиф ҷамъбаст карда шуда, тавсияву пешниҳодҳои хусусияти назариявӣ ва амалӣ дошта, пешниҳод гардидаанд.

Новобаста бо бартариятҳои диссертатсия аз камбудихо ҳолӣ нест. Ба қатори онҳо нуқтаҳои зеринро баён намудан зарур аст:

1. Мухимияти мавзӯи таҳқиқот ба дараҷаи лозимӣ кушода нашудааст, дар ин самт маводҳо хело зиёданд ва диссертантро зарур аст, аз онҳо васеъ истифода намояд.
2. Дар боби якуми диссертатсия асосҳои назариявии ташаккул ва рушди бозори минтақавии шир дида баромада шудааст. Мутаассифона дар раванди омӯзиши заминаҳои назариявӣ на ҳамаи ҷабҳаҳои ташаккул ва рушди бозори маҳсулоти ширӣ ба пуррагӣ омӯхта нашуда, амсилаҳои амалисозӣ ҷудо карда нашудаанд. Инчунин дар ин боб хизмати таҳқиқотчиёни ватанӣ доир ба ин масоил ба пуррагӣ баррасӣ нагардидааст.
3. Дар боби дуюми рисола омӯзиши раванди рушди бозори шир ва хусусиятҳои зухуроти он дар минтақа **мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст, аммо** таҳлили вазъияти муосир, омилҳои таъсиррасон ба бозори минтақавии маҳсулоти ширӣ аз ҷумла: талабот, таклифот, нарх, рақобат, қобилияти харидории аҳоли, шароитҳои ташкили – иқтисодӣ ва институтсионалии ташаккули бозори шир, самаранокии иқтисодии коркарди шир дар сатҳи зарурӣ ба анҷом дода нашудааст. Мутаассифона дар диссертатсия баъзе аз хулосаҳои муаллиф нисбати самаранокии

иктисодии коркарди шир ба пуррагӣ дақиқ баён карда нашудаанд.

4. Дар рисола ба дастгирии давлатии комплекси шириву озукаворӣ дар минтақа такмили танзими давлатӣ ҷойи махсус ҷудо карда шудааст. Мутаассифона дар диссертатсия механизми мушаххаси такмили танзими давлатӣ ва дастгирии кохонаҳои истеҳсол ва коркарди шир бо дарназардошти ташкил ва идораи он ҳаматарафа баррасӣ нагардида, дур аз таҳқиқ мондааст.

5. Дар рисола нисбати баъзе аз иқтибосҳо доир ба масъалаи таҳқиқшуда, нуқтаи назари муаллиф баён нашудааст.

6. Мақсад ва вазифаҳои тадқиқот, наwgонии илмии диссертатсия ба самти ихтисос, ки Коммиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ пешниҳод карда нашудааст, ки барои мувофиқати диссертатсия ба самти ихтисос мушкили эҷод менамояд.

7. Дар рисола баъзе хатогиҳои имлоӣ ҷой дорад ва муаллифро зарур аст дар ин самт таваҷҷӯҳ намояд.

Камбудихое, ки дар боло қайд карда шуданд, моҳияти назариявӣ ва амалии рисолаи мазкурро кам намекунанд ва дорои характери тавсиявӣ мебошанд. Дар маҷмӯъ, диссертатсияи мазкур таҳқиқоти илмии ба анҷом расида маҳсуб шуда, дорои ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии нави ҳалли масоили ташаккул ва рушди бозори минтақавии шир мебошад.

Аз ин рӯ, мо чунин меҳисобем, ки диссертатсияи Шамсов Ҷ.И. дар мавзӯи «Ташаккул ва рушди бозори минтақавии шир дар мисоли вилояти Хатлон» аз рӯи ихтисоси: доктор PhD 6D050600 – Иқтисодиёт (иқтисоди минтақа) дар асоси талаботи илмӣ-назариявӣ ва амалияи муосир анҷомёфта буда, аз рӯи натиҷаҳои назариявӣ ва амалии худ ҷавобгӯ ба талаботҳои Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, таҳти № 505 тасдиқ шудааст, мувофиқат менамояд ва пас аз ислоҳи камбудихоеи

чойдошта барои муҳокима ба Шурои диссертатсионӣ пешниҳод карда мешавад.

Такриздиханда:

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

муовини ректор оид ба таълимӣ

Донишгоҳи давлатии Бохтар

ба номи Носири Хусрав

 Хамдамзода Х.А.

Имзои **Хамдамзода Х.А.** — ро тасдиқ менамоям

Сардори шӯъбаи кадрҳо ва корҳои махсуси

ДДБ ба номи Н. Хусрав

 Шукурзод Ч.А.